

**מגנזי
ספריית
מכון בן-צבי**

**שטר מכר של יקב, שאלוניקי
תקל"ו (1776)**

ירון בן-נאה

ר' שאול ברי יצחק אמארייליו נולד בשאלוניקי בשנת תרי"ב (1852), ונפטר בה בשנת תרצ"ז (1937); בני משפחתו העלו את עצמותיו לארץ ישראל, והוא קבור בתל-אביב. הרב אמארייליו היה נצר למשפחת רבנים שאלוניקאית נודעת, אך התפרסם בעיקר בשל עיסוקו באסטרונומיה ובאסטרוולוגיה. מדי שנה פירסם לוח (בלאדינו "הקלילה") ובו תחזית אסטרוולוגית לשנה הקרובה; הלוח נכתב בלאדינו באותיות עבריות ונדפס בחוברות קטנות. בצד עיסוקו בחיזוי העתיד שקד על תיעוד עברה של קהילתו האהובה, והתכוון לכתוב את תולדותיה.

חלק ניכר מאוספו הפרטי של ר' שאול אמארייליו, שכלל ספרי דפוס, כתבי יד, תעודות והעתקות שעשה בכתב ידו, ניצל מהשואה, הועלה לארץ, ובשנת 1960 נמסר בידי בני המשפחה למכון בן-צבי. בין הפריטים החשובים ביותר מצויים כתבי יד שבתאיים, ספרי לדינו נדירים, העתקות של הסכמות מפנקסי הקהילה, שנשרפו בשנת תרע"ז (1917), ותעודות מקוריות בנות מאות שנים.

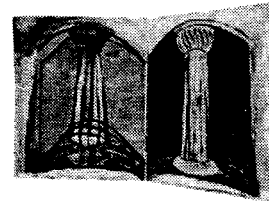
תיק מספר 177 בספריית מכון בן-צבי כולל עשרות תעודות בכתב יד משאלוניקי, שזמנן מן המאה הטי"ז ועד למאה הי"ט ומקורן באוסף אמארייליו; רבות מהן בעלות עניין רב לתולדות יהודי שאלוניקי, ויהודי האימפריה העות'מאנית בכלל. להלן נביא אחת מהן ונעמוד על ערכה כמקור היסטורי. תעודה שמספרה 22 הינה שטר מכירת יקב שנכתב בשאלוניקי בשנת תקל"ו. מצידו החיצוני נרשם בלדינו "מכירה דילוש אלאטיש קי מירקי די ח' (חכם) יאודה יקואל המ' (מכונה) חכם", כלומר שטר מכירת הכלים לייצור יין שקניתי מחכם יהודה יקואל המכונה חכם.

נוסח השטר

בפנינו עדים ח"מ [=חתומי מטה] האשה הכבודה והצנועה מרת שרה ת"ם [=תבורך מנשים] ובעלה הנבון ומעולה כה"ר יאודה יקואל המ' [מכונה] חכם הי' [=השם ישמרהו]

* אני מודה לפרופ' חגי בן-שמאי, ראש מכון בן-צבי, על הרשות לפרסם תעודה זו, ולמר אברהם הטל על המידע אודות אוסף אמארייליו.
1 למצבות של בני משפחת יקואל במאה הי"ח ראו יצחק שמואל עמנואל, מצבות שאלוניקי, כרך ב, ירושלים תשכ"ח, מספרים: 1141 (שלמה, תס"ח), 1161 (אברהם, תע"ב), 1408 (דוד, תק"ח).

בעטיפה
מיכאל סגרכהן, "ספר פתוח"
על האמן והציור ראו מאמרו
של זלי גורביץ', עמ' 17-20

2	הפעם בפעם
5	תחום מורשת יהדות ספרד והמזרח - סיכום ביניים / אברהם עודד כהן
8	על חקר קהילות ישראל במזרח / שאול שקד
11	על חקר קהילות ישראל במזרח בחברה שסועה / יצחק בצלאל
17	"המזרח" של מיכאל סגרכהן / זלי גורביץ'
23	כתיבת ההיסטוריה של יהודי ארצות האסלאם בימי הביניים - ציוני דרך וסיכויים / מרים פרנקל
63	מחקר המזרח ומחכמת ישראל לרבותחומיות - התפתחות מחקר יהדות ספרד והמזרח / נעם סטילמן
83	יהודי ארצות האסלאם בעת החדשה וה"אסכולה הירושלמית" / יעקב ברנאי
117	עשרים וחמש שנה ל"מורשת יהדות המזרח" - הרהורים על העבר וכיוונים לעתיד / ירון הראל
129	דברים שרואים מכאן לא רואים משם - הערכת ביניים של "מורשת יהדות המזרח" לאור ספרו של ירון צור "קהילה קרועה" / הגר הלל
149	העניין, הבעיות והאפשרויות - ממדים ספרותיים במאמרו של חיים הלל ברששוו בגיליון הראשון של "פעמים" / אורי ש' כהן
167	המסורה בין המזרח למערב / מרדכי גלצר
175	מגנזי ספריית מכון בן-צבי שטר מכר של יקב, שאלוניקי תקל"ו (1776) / ירון בן-נאה
180	ספרים - סיקורות

כוחך בלי רשותינו ורשות ב"ך ובלי רשות שום נברא בעולם. ונתחייבו המוכרים הנז' וחייבו ג"כ [=גם כן] לב"ך בחיוב גמור ושלם מעכשיו כראוי להעמיד ולקיים המקנה הנז' ביד הקונה הנז' וביד ב"ך קיום והעמדה גמורה משופה ומנוקה מכל מיני ערעורים שבעולם הבאים מחמת ומצד המוכרים הנז' ומחמת ומצד ב"ך וסלקו המוכרים הנז' עצמם וידם ורשותם וכחם ויד ורשות וכח ב"ך מעל המכירה הנז' סלקו גמור לגמרי ולא השאירו לעצמם ולא לב"ך במכירה הנז' כלום ונתחייבו המוכרים הנז' וחייבו ג"כ לב"ך להסיר ולהפיץ ולהדיח ולסלק מעל הקונה הנז' ומעל ב"ך כל עורר וטוען שבעולם הבאים מחמתם ומחמת ומצד ב"ך איש או אישה יאודי או משאר אומות למגדול ועד קטן סילוק גמור לגמרי הכל להוצאות המוכרים הנז' וב"ך באופן שלא יגיע להקונה הנז' ולא לב"ך שום נזק ושום הוצאה כלל בעולם כדי לקיים המקנה הנז' ביד הקונה הנז' וביד ב"ך מעתה ועד עולם. ואחריות וחמר שטר מכירה זו קבלו המוכרים הנז' עליהם ועל ב"ך ועל כל נכסיהם מקרקעי ואגבן מטלטלי שקנו ושיקנו אחריות גמורה כאחריות וחמר כל שאר שטרי מכירות הנהוגין בישראל שרירין וקיימין כעין זו כהוגן וכתחז"ל [=וכתקנת חכמינו וזכרונם לברכה] והאמינו עליהם המוכרים הנז' ועל ב"ך להקונה הנז' ולב"ך על כל הנז' נאמנות גמורה בפירוש כשני עדים כשרים עפ"י דבורו ודבור ב"ך הקל לבד בלי שום שבועה חמורה או קלה כלל והודו המוכרים הנז' שלא מכרו המכירה הנז' להקונה הנז' מחמת איזה אונס והכרח כלל אלא הכל היה מדעתם הטוב ורצונם הגמור בלב שלם ונפש חפצה ובדעת שלימה ומיושבת ושלא מסרו שום מודעא על שום דבר מכל הנז' ואם באולי מסרו שום מודעא על שום דבר מכל הנז' הנה מעתה בטלו המוכרים הנז' כל מיני אופני מודעי ומודעי דמודעי ומודעי דנפיקו מגו [מתוך] מודעי ע"ס [=עד סוף] כל המודעות שבעולם ביטול גמור לגמרי¹⁴ בכל מיני לישיני דאמור רבנן דמבטלי בהון מודעי ופסלו עליהם ועל ב"ך כל עדי מודעי פיסול גמור לגמרי לדעת הרשב"א ולה"ה [=זכרו לחיי העולם הבא] ורצו וצוו המוכרים הנז' שיסודר שטר מכירה זו בארוכה לעצת (?) כל כמה פעמים שיצטרך לחזוק וקיום כל הנז' ושלא יפסל שטר מכירה זו מחמת מחק או גרר או מחמת חסור לשון או יתור לשון או לשנא דמשתמע לתרי אנפי אלא הכל יהא נדון ומובן לתועלת ויפוי כח הקונה הנז' וב"ך ולעולם יהיה יד הקונה ויד ב"ך על העליונה ולקיים כל הנ"ל נטלנו מהאשה תחילה ואח"ך מבעלה המוכרים הנז' קג"ם [=קנין גמור ושלם מעכשיו] כראוי במדל"ב [=במנא (בדבר, בחפץ) דכשר למקנא בה] דלא כאסמכתא שלא יפסל כ"י ושלא ישמט כ"י ודלא כטופסי דשטרי כ"י ומסודר בב"ד חשוב כ"י ואחריות כ"י ונאמנות בפירוש כ"י ובבטול כל מודעי וכל עידי דמודעי לדעת הרשב"א ז"ל וקנינא על כל הנ"ל ביום ה' ל מנחם [אב] משי[נת] התקל"ו ליצירה פה שאלוניקי יע"א ושריר ובריר וקיים. לעיל תיבת להם נכתב ביני שיטי ודויק כתחז"ל ושריר ובריר וקיים. וידאל שבתי. א"צ [=אותי ציוותה] האשה המו[כרת] ל"ב [=לחתום בעדה] וידאל שבתי. מ"א [=מודה אני] יאודה יקואל. רפאל שבתי.

14 "מודעא" היא נוהל שבו אדם מזהיר בפני אחרים שהוא מבטל מראש הסכמה כלשהי שהוא עתיד למסור, בדרך כלל בטענת אונס; והו אמצעי להתגוננות מפני כפייה בעתיד.

מק"ק [=קהל קדוש] נוה צדק² יע"א מדעתם ורצונם הגמור בלי שום זכר אונס כלל אלא בלב שלם ונפש חפצה ובדעת שלימה ומיושבת והודו והודאה גמורה שרירא וקיימא כמודים בפני בד"ח [=בית דין חשוב] על דבר אמת ויציב שנטלו וקבלו מיד היקר ונעלה כה"ר אברהם פרץ³ ה"י סך מאתים ושלשים גרושיים ממונידה מיר"י אוזור⁴ ובשבלם ובעבורם מכרו והעבירו לידו ורשותו כל הכח והזכות והשעבוד והחזקה אשר להם באלא"ט⁵ מוניינאטיריא"ה⁶ שיש להם במאגזין⁷ אשר תחת הבתים של המוכרים הנז' [כר] והאלא"ט הנז' הוא בזה האופן דהיינו שנים פאלמינטוס⁸ ושבעה טינר"ס⁹ וחמשה בוטאש¹⁰ הנה הנז' וחזקה לעשות אלף מיטרוס¹¹ יין מכרו המוכרים הנז' לקונה הנז' בעד הסך הנז' שהודו שנטלו וקבלו ממנו מכירה גמורה שרירא וקיימא חתוכה וחלוטה שאין בה חזרה וחרטה כלל מכירת עלמין דלא למיהדר בה ודלא להשנאה מינה לעלם¹² מכירת פרהסיא כשאמרו המוכרים הנז' בפ"י[הם] שטר מכירה זו כתבוהו בשוקא וחתמוהו בברא כי היכי דלא ליהוי כמילתא טמירתא¹³ אלא גלוייה ומפור[סמת] לכל כדת וכהלכה וכך אמרו המוכרים הנז' לקונה הנז' לך זכה וקנה במכירה זו זכות וחזקה והקנאה גמורה שרירא וקיימא כאדם הנוכה ומחזיק בשלו עם כל חזוקי תורתנו הקדושה ועם חזוקי ההסכמות הנהוגות פה שאלוניקי יע"א ויהיה לך ולכל דאתו מחמת כח זכות ורשות ושעבוד וחזקה במכירה הנז' ליהנות ממנה ולהשתמש בה ולמכור ולמשכן ולהעביר ולהוריש ולהנחיל ולתת במתנה ולעשות ממנה כחפצך ורצונך וכחפץ ורצון ב"ך [=באי

- בשנת תקמ"ה נדפס בשאלוניקי ספר מטה יוסף לר' יוסף בר' יצחק יקואל, וכנראה הוא מבני משפחה זו. משפחת יקואל רשומה אמנם כאחת ממשפחות ק"ק נוה צדק – ראו יצחק שמואל עמנואל, גדולי שלוניקי לדורותם, ח"א, תל אביב תרצ"ו, עמ' כ.
- 2 "נוה צדק" הוא מן הקהלים הפחות מוכרים ומתועדים בשאלוניקי, אף כי ידוע שהוסיף להתקיים עד למאה הי"ט. על קהל זה ואחרים ראו: יוסף הקר, החברה היהודית בשאלוניקי ואגפיה במאות הסי' והסי"ז, פרק בתולדות החברה היהודית באמפריה העות'מאנית ויחסיה עם השלטונות, עבודת דוקטור, ירושלים תשל"ט, עמ' 215-217; מיכאל מולכו, "הקהילות" (בתי הכנסת) בשאלוניקי, עיר ואם בישראל, ירושלים תשכ"ז עמ' 174-178.
- 3 עמנואל מביא את מצבתו של ר' אברהם פרץ שנפטר בשאלוניקי בשנת תפ"ו ואולי היה סבו (מצבות שאלוניקי, מס' 1244). מצבה מס' 1353 הינה של מרת רחל אשת אברהם פרץ שנפטרה בשנת תצ"ה. בני משפחת פרץ נשתייכו לקהל "איטליה חדש" ולקהל נוה צדק (גדולי שלוניקי, עמ' טז).
- 4 כלומר, של אוצר המדינה והמקובל בשימוש.
- 5 מן התורכית: כלי עבודה, ציוד.
- 6 מן הלדינו: מקום ייצור יין, יקב.
- 7 מן הלדינו: חנות, מחסן.
- 8 מן הלדינו: חביות, מיכלי התססה. על מונח זה ועל דרך הכנת יין בשאלוניקי ראו אהוד גיאניאו, משפחת גיאניאו ותעשיית היין בירושלים, עבודת גמר בנימנסיה העברית, ירושלים תשנ"ב, עמ' 95-97; ושם פרטים נוספים בנושא.
- 9 מן הלדינו: חביות, גיגיות.
- 10 מן הלדינו: חביות.
- 11 מן התורכית: מידרה – מידת נוול שמשקלה עשרה או אחד עשר ק"ג וחצי.
- 12 ארמית: מכירה עולמית שאין לחזור ממנה ואין לשנות ממנה לעולם. אלה נוסחאות קבועות החוזרות בשטרות מסוג זה.
- 13 ארמית: כתבוהו ברחוב וחתמוהו בחוץ כך שלא תהיה כדבר סתר.

הערות

תעודה נוסריונית שגרתית זו, שעניינה לכאורה רק העברת בעלות על נכס בשאלוניקי, היא גם מקור לידיעות בנושאים שונים בתולדות יהודי האימפריה העות'מאנית, כדלהלן:

1 - תחומי העיסוק

אחד המאפיינים הבולטים של היהודים באימפריה העות'מאנית היה ריבוי משלחי היד שלהם, ומעורבותם העמוקה בכלכלה העירונית. למציאות זו היו השלכות חשובות ביותר על המדרג החברתי של היהודים, על יחסי היהודים עם החברה הסובבת ועל תרבותם. ייצור יין ומכירתו היו עיסוק יהודי חשוב מאז המאה ה־15. בשל מגבלות דתיות נמנעו מוסלמים מעיסוק בייצור משקאות אלכוהוליים, אם כי לא הדירו עצמם מצריכתם, ולכן היה עיסוק זה בידי יהודים ונוצרים, שגם ניהלו את בתי המרוח בערים העות'מאניות. על עיסוקם של יהודים בייצור וביבוא יין ומשקאות חריפים אחרים מעידים מקורות עבריים וחיצוניים, ובהם צווים סולטניים המזכירים רכישת ענבים על ידי ד'מים בהיקף כה גדול עד שפגע באספקה לבירה, תעודות שרעיות המזכירות ייצור עראק ובתי מרוח, ודיווחי נוסעים אירופים אודות רכישת יין משובח מיהודים.¹⁵ באיסתנבול לבדה התפרנסו באופן זה, לפחות במאה ה־17, מאות משפחות יהודיות, ולעיתים היה בית המרוח חלק מבית המשפחה.¹⁶ רישום בתי המרוח בשכונות שאלוניקי בשנת 1100 (=1689) מזכיר ארבעה־עשר בתי מרוח בבעלות יהודים, וחמישה־עשר בבעלות נוצרים.¹⁷

15 על אשה שבבעלותה מרתף וחנות למכור יין בשאלוניקי ראו שו"ת ר' יוסף ן עזרא, מהדורת יעקב ש' שפיגל, ירושלים תשמ"ט, סימן כד, קמד. למראי מקום בנושא זה בספרות השרות, בתיאורי נוסעים אירופים ועוד, ראו ירון בן־נאה, החברה היהודית בערי האימפריה העות'מאנית במאה ה־17 (איסתנבול, שאלוניקי ואיזמיר), עבודת דוקטור, ירושלים תשנ"ט, עמ' 308; אליעזר בשן, "עדויות של תיירים אירופאיים כמקור לתולדות הכלכלה של יהודי המזרח התיכון בתקופה העות'מאנית", מורשת יהודי ספרד והמזרח, בעריכת יששכר בן עמי, ירושלים תשמ"ב, עמ' 64-65; חיים גרבר, "יהודים בחיי הכלכלה של העיר האנטולית בורסה במאה ה־17, הערות ומסמכים", ספונות 52 (תשמ"ג), עמ' 251-253. לאיזכור בעל בית מרוח ("מיחאנהגיי") יהודי באדירנה ראו חיים גרבר, היהודים באדירנה (אדריאנופול) במאות ה־15 וה־17, ספונות יח (תשמ"ה), עמ' 46 מס' 53; עמ' 47 מס' 89. לעיתים גרמה מכירת יין למוסלמים צרות לקהילה היהודית – ראו למשל אמנון כהן, יהודים בשלטון האסלאם, ירושלים תשמ"ב, עמ' 199. תקנת ירושלים משנת תקי"ד (1754) אוסרת על נשים למכור יין, ועל יהודים למכור יין לגויים – ראו ר' חיים אברהם גאנין (מהדיר), ספר תקנות והסכמות ומנהגים... ירושלים תרי"ג, סימן נב, מא ע"ב.

16 במהדורה המתורגמת לאנגלית של מסעות אלה נזכרים מאה בתי מרוח בבעלות יהודית – ראו: Evliya Efendi, *Narrative of Travels in Europe, Asia and Africa*, trs. Joseph von Hammer, vol. I, part II, London 1834-1846, p. 249. במהדורות העות'מאניות השונות מופיעים מספרים שונים, לעיתים גדולים עוד יותר.

17 אייל ג'ניאנו, אנשי שוליים בעיר העות'מאנית: המקרה של סלונקי במאה השמונה־עשרה, עבודת דוקטור, ירושלים תשנ"ח, עמ' 78-79.

2 - הנשים בחברה היהודית

א. שרה יקואל מופיעה בבית הדין, ואינה נוקקת למויפה כח או מורשה מכל סוג שהוא על מנת שייצג אותה. בכך לא היתה שרה יוצאת דופן – נשים יהודיות ומוסלמיות לא מעטות לא חששו לכבודן או למעמדן וטרחו להגיע בעצמן לבית הדין על מנת להתלונן ולהתדיין, לקנות או למכור רכוש. אף הזכרת שמה של שרה לפני בעלה ראויה לציון, ובוודאי אינה מקרית.

ב. לפנינו עדות על השתתפות הנשים בחיי הכלכלה, ובמקרה דגן שותפות האשה בבעלות על העסק. נשים רבות, בעיקר בנות המעמד הנמוך והבינוני, סייעו בפרנסת המשפחה, בדרך כלל במלאכה וברוכלות.

ג. שאלת השכלתן של נשים. עד למאה ה־17 היו רוב הנשים אנאלפביות, ורק מעטות, בעיקר בנות למשפחות עשירות, קנו השכלה ובכלל זה יכולת קריאה וכתובה.¹⁸ אפשר שהעובדה ששרה יקואל לא חתמה בעצמה על השטר מורה שאף היא היתה אנאלפבית.

3 - פניה לערכאות של גויים

השטר שלפנינו מעורר את השאלה מדוע המוכרים והקונה לא הסתפקו ברישום הפורמלי בבית הדין השרעי, אצל הקאדי המשמש נוטריון, שהרי ככל הידוע הקהילה הכירה בתוקפם של רישומים בערכאות של גויים, ולא ערערה על תקפותם. ניתן לשער כי בני הזוג ערכו במקביל שטר עברי כשר בשל תחושת חובה דתית, במיוחד בהתחשב בעובדה שאחד המוכרים תואר כ"חכם", כלומר דמות רבנית.

18 "משום דמסתמי (א) אין נשים יודעות לכתוב ולחתום אמנם בשמות אנשים דמסתמא יודעין לכתוב ולחתום" (ר' משה ן חביב, גט פשוט, קושטא תע"ט, סימן קכט ס"ק קלה, קכג ע"ג). על נוהג חתימה באופן זה, בלשון "אותי ציווה לחתום בעדוי", ראו למשל במקור מאיזמיר מאמצע המאה ה־17: "אמנם יש תיקון בעיר שכל מוכר או נותן או לזה יכתוב באותו שטר מודה אני פ'לונגי) ואם אינו יודע לכתוב יצוה ויחתום בעדו א'חד] מסופרי העיר ועוד פשט מנהג משום והסתלק מן הספק שאפי' [לו] תהיה אשה שאינה יודע[ת] לכתוב [ב] ולחתום] אפיה [=אפילו הכי] תצוה לסופר... כי מודעת זו בעירנו יע"א [=יגן עליה אלהים] וכמו שהשיב הרכ מר קשישא [=כנראה ר' יוסף איסקפה] שההסכמה היא כך שלא יהיה בו כח שטר אם לא כתבו מודה אני פ'לונגי) או ציל [ציווה לחתום] בעדוי" (שו"ת בעי חיי לר' חיים בנבנשתי, חושן משפט, ח"א, שאלוניקי תקנ"א, סימן לב, כו ע"ב).